

Gdańsk/Słupsk, 10 maja 2023 roku

dr hab. Mikołaj Tarkowski, prof. ucz.
Zakład Prawa
Instytut Prawa i Administracji
Akademia Pomorska w Słupsku

Recenzja rozprawy doktorskiej Pana mgr. Janusza Danieluka zatytułowanej: *Majątki instrukcyjne w byłym obwodzie białostockim w latach 1865-1915*, Białystok 2023, ss. 338, napisanej pod kierunkiem naukowym promotora Pana dr. hab. Karola Łopateckiego, prof. UwB

I. Temat rozprawy doktorskiej

Pan magister Janusz Danieluk podjął się opracowania tematu bardzo istotnego z punktu widzenia historyczno-prawnego. Szczegółowy wybór, którego dokonał Doktorant wraz z Promotorem należy uznać za słuszny. Jego podjęcie poskutkowało możliwością ukazania *in actu i de iure*, to znaczy w sposób kompleksowy charakterystyki jednego z aktów prawa wewnętrznego administracji rosyjskiej II. połowy XIX wieku – to znaczy *Instrukcji o porządku sprzedaży ziemi skarbowej w zachodnich guberniach osobom pochodzenia rosyjskiego, odbywającym służbę w tym kraju lub chcących zamieszkać tam na stałe z dnia 23 lipca/5 sierpnia 1865 roku*. Należy wyraźnie podkreślić, że wymieniony wyżej akt został ukazany na wielu płaszczyznach, to znaczy prawnej, politycznej i gospodarczej. Takie ujęcie pozwoliło Autorowi dysertacji doktorskiej nie tylko na przeanalizowanie *essentialia negotii* umów zawieranych w formie aktów notarialnych oraz działań administracyjnych wpływających na sprzedaż majątków instrukcyjnych, ale także na ukazanie aspektów strategii politycznej i powiązanych z nią posunięć o charakterze ekonomicznym podejmowanych przez władze rządowe, w Kraju Północno-Zachodnim w latach 1865-1915, w tym na kluczowych dla tematu dysertacji doktorskiej ziemiach byłego obwodu białostockiego, które od 1842 roku stanowiły część guberni grodzieńskiej. Cezura terytorialna i temporalna przyjęta w pracy doktorskiej nie wzbudza zastrzeżeń, gdyż została przekonująco określona.

II. Struktura dysertacji doktorskiej

Doktorant przedstawił do recenzji pracę składającą się ze: *Wstępu*, sześciu rozdziałów i *Zakończenia*. Naturalnie, opracowanie to zawiera także zestawienie bibliografii. Bardzo istotnym i miarodajnym elementem dysertacji są również liczne zestawienia statystyczne oraz

UwB.

informacyjne w formie tabel, wykresów, map i diagramów, uzupełniających wielowątkowo wiedzę na temat nieruchomości instrukcyjnych w latach 1865-1915. Rozdział I. mający charakter wprowadzający w syntetyczny sposób obrazuje panoramę społeczno-wyznaniową ziem byłego obwodu białostockiego. Zabieg ten należy uznać za pożądaną, głównie z powodu stosowanego po 1865 roku przez władze rosyjskie kryterium przynależności religijnej w procesach w praktyce realizowania norm *Instrukcji* w Kraju Północno-Zachodnim. Za równie trafną decyzję uznaję przedstawienie wybranych aspektów reformy włościańskiej z 1861 roku, w tym możliwości wykupowania przez włościan nadziałów gruntowych, których brak w majątkach instrukcyjnych rzutował na podniesienie stopnia ich atrakcyjności po 1865 roku.

W rozdziale II. Doktorant w oparciu o rosyjskie prawodawstwo w tym przede wszystkim ustawę o notariacie z 14 kwietnia 1866 roku zrekonstruował ustrój notariatu w Cesarstwie Rosyjskim, której moc obowiązująca została także rozciągnięta na terytorium guberni Kraju Północno-Zachodniego. Głównym skutkiem zatwierdzenia przez cesarza Aleksandra II tego aktu prawnego było utworzenie instytucji starszego notariusza, w tym działającego przy Sądzie Okręgowym w Grodnie, sporządzającego od tego momentu umowy w formie aktów notarialnych, których przedmiotem było przeniesienie prawa własności do majątków instrukcyjnych. Na podstawie tego rozdziału można stwierdzić, iż Pan magister Janusz Danieluk swobodnie operuje na rękopiśmiennych źródłach archiwalnych w języku rosyjskim, w tym aktach notarialnych, ponadto na źródłach drukowanych (aktach prawnych w języku rosyjskim), ale także dokonuje ich wartościowej charakterystyki, korzystając z zasobów wiedzy prawniczej, w tym w tej części pracy doktorskiej z literatury *stricte* prawniczej (poświęconej budowie aktu notarialnego).

W trzecim rozdziale w zasadzie w pełny sposób przedstawiono podstawy utworzenia, typowania do sprzedaży, procedury wyceniania i alienowania majątków instrukcyjnych pierwszym nabywcom w byłym obwodzie białostockim. Ten fragment pracy uznaję za szczególnie wartościowy z punktu widzenia historyczno-prawnego, zwłaszcza podrozdział traktujący prawa do gruntów instrukcyjnych jako specyficzny rodzaj własności prywatnej, z licznymi występującymi na podstawie przepisów *Instrukcji* ograniczeń (zakazów prawnych zdefiniowanych w doktrynie rosyjskiego prawa cywilnego, *nota bene* przez prawników polskiego pochodzenia takich jak chociażby profesor Eugeniusz Waśkowski). Ograniczenie te określone zostały przede wszystkim w sferze rozporządzania rzeczą – jaką w tym przypadku była nieruchomość oraz poprzez prawną możliwość przymusowego powrotu tejże na własność skarbu państwa, przy jednoczesnym występowaniu określonych w *Instrukcji* warunków (w szczególności nierespektowanie ograniczeń limitujących możliwość

rozporządzania taką nieruchomością), które skutkowały wykluczeniem możliwości występowania z roszczeniami odszkodowawczymi do skarbu monarchii po stronie dotychczasowego „właściciela instrukcyjnego”.

W kolejnym – IV. rozdziale – w prawidłowy sposób została przedstawiona struktura społeczno-narodowościowa nabywców majątków instrukcyjnych oraz ich następców prawnych, którzy obejmowali grunty instrukcyjne prawem własności uzyskanym w drodze spadkobrania testamentowego lub darowizny. W tym samym fragmencie pracy jej Autor udowodnił, że nabywcami były również osoby prawne (świeckie i cerkiewne). Tezę tę, przy tylko niewielkich wątpliwościach natury prawno-cywilnej¹, uznać należy za bardzo wartościową.

Rozdział V. jest udaną próbą przedstawienia zagadnień związanych z obrotem nieruchomościami instrukcyjnymi. Jednym z głównych ustaleń wynikających z treści tego rozdziału pozostaje kwestia dokonywania odstępstw od szczegółowych postanowień dotyczących między innymi dzierżawy majątków instrukcyjnych oraz ustanawiania zarządu nad nimi. To znaczy w niewątpliwy sposób Doktorant udowodnił przypadki, gdy organa rosyjskiej administracji państwowej, zwłaszcza w okresie pełnienia urzędu generał-gubernatora wileńskiego przez Aleksandra Potapowa, z powodów ekonomicznych i politycznych, co najmniej tolerowały (jeżeli nawet nie afirmowały) stan faktyczny, który był sprzeczny ze stanem prawnym, zgodnie z którym w praktyce gospodarczej byłego obwodu białostockiego, a tym samy w pewnym stopniu w całym Kraju Północno-Zachodnim, miały miejsce przypadki dzierżawy majątków instrukcyjnych przez rosyjskich właścicieli osobom polskiego pochodzenia, a także Żydom. Czy nie byłoby lepiej z punktu widzenia przejrzystości wywodu naukowego, aby podrozdział 5.1. (*Struktura społeczna właścicieli majątków instrukcyjnych...*) oraz 5.2 (*Analiza zmian struktury wyznaniowo-narodowościowej...*) stał się częścią – jednym z podrozdziałów – rozdziału 4 (*Struktura społeczna i narodowościowa właścicieli majątków instrukcyjnych*)? Trzeba też dodać, iż rozdział ten, a zwłaszcza podrozdział 5.5 (*Naruszenia przepisów Instrukcji*) uznaję za jeden z najbardziej wartościowych fragmentów pracy Doktorskiej, który ukazuje, iż w praktyce w Kraju Północno-Zachodnim rozwój idei wolności

---

¹ Pomimo obowiązywania od 1832 roku normy art. 698 t. X, cz. I. Zbioru Praw Cesarstwa Rosyjskiego – ZPCR Doktorant uznał za instytucje posiadające osobowość prawną oraz zdolność do czynności prawnych (tym samym posiadających zdolność do nabywania praw majątkowych, w tym gruntów instrukcyjnych) takie przykładowo podmioty/instytucje jak: zarząd miasta Odelsk (powinno być miasto Odelsk), departament wojskowy (czy departament wojskowy posiadał zdolność prawną i zdolność do czynności prawnych), zarząd Państwowych Kolei Północno-Zachodnich (powinno być: Państwowe Koleje Północno-Zachodnie), komisja ds. budowy koszar 64. Kazańskiego Pułku Piechoty (czy komisja posiadała osobowość prawną i zdolność do czynności prawnych), Grodzieńska Diecezjalna Rada Szkolna (czy rada posiadała zdolność prawną i zdolność do czynności prawnych).

na gruncie gospodarczym, odbywał się w kontrze do przepisów prawnych o charakterze administracyjnym (zatem *a contrario* do przepisów stanowiących *lex specialis*), zaś zgodnie z przepisami prawa cywilnego – głównie normami t. X. cz. I. ZPCR (które można potraktować jako *lex generalis*). Praca doktorska uzasadnia zatem tezę o rozwoju idei wolności w Cesarstwie Rosyjskim w warunkach ambiwalentności, to znaczy przy uznaniu obowiązywania norm o charakterze administracyjnym ją wykluczających, przy jednoczesnym obowiązywaniu przepisów prawa cywilnego, które ją aksjologicznie afirmowały.

Za równie istotny uznaję także rozdział VI., w którym Pan magister Janusz Danieluk przeprowadził analizę komparatystyczną pomiędzy kilkoma aktami prawnymi (ukazu „konfiskacyjnego” z 15 marca 1863 roku; ukazu z 10 grudnia 1865 roku o sprzedaży zasekwestrowanych majątków ziemskich, z wyłączeniem z grona nabywców osób polskiego pochodzenia oraz *Instrukcji* z 23 lipca 1865 roku). Ujęcie najistotniejszych dla tych trzech aktów prawnych treści norm oraz uzupełnienie go o dane statystyczne pozwoliło na skonstruowanie wniosków obrazujących proporcje ilościowe majątków, którymi dysponowała w 1912 roku w byłym obwodzie białostockim (trzech powiatach – sokólskim, bielskim i białostockim – guberni grodzieńskiej) oraz w pozostałych guberniach Kraju Północno-Zachodniego „własność polska”, z drugiej zaś „własność rosyjska”. Rozdział ten potwierdził także, że zarówno przepisy prawne obowiązujące w byłym obwodzie białostockim, jak również działania podejmowane w praktyce, często *a contrario* do obowiązujących norm prawnych, nie przyniosły spektakularnych rezultatów, to znaczy nie doprowadziły do hegemonii Rosji i „rosyjskiej własności” w sferze gospodarowania własnością ziemską. Co nie przekreśla, jednoczesnego wniosku, że działania podejmowane w sferze politycznej i prawnej przez ogranę administracji państwowej doprowadziły do powstania pomniejszych sukcesów (przykład powiatu sokólskiego – 74% „własności rosyjskiej”).

III. Źródła i opracowania

Podkreślenia wymaga fakt, iż Pan magister Janusz Danieluk dokonał właściwego przeglądu dostępnych źródeł i opracowań obrazujących w sposób merytoryczny i rzetelny temat pracy doktorskiej. Dysertacja została oparta na bogatej literaturze przedmiotu, na którą złożyły się zarówno źródła zdeponowane w polskich i zagranicznych archiwach i bibliotekach (Archiwum Państwowe w Białymstoku, Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie, Narodowe Historyczne Archiwum Państwowe Białorusi w Mińsku i Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie). Należy przy tym podkreślić, iż bardzo istotnie treść pracy doktorskiej wzbogacił zespół Starszego Notariusza Sądu Okręgowego w Grodnie, zdeponowany w zasobach Archiwum Państwowego w Białymstoku.

Ważnym elementem bibliografii są źródła drukowane, w tym urzędowe zbiory aktów prawnych obowiązujących w Kraju Północno-Zachodnim (w tym przede wszystkim: *Sbornik prawitielstwiennych rosporiazenij po wodworeniju ruskich ziemlieladielcew w Siewiero-Zapadnom Kraje*, Wilno 1866), oraz Pełny Zbiór Praw Cesarstwa Rosyjskiego (*Połnoje Sobranije Zakonow Rossijskoj Impierii*), a także inne źródła, które z kolei dostarczyły olbrzymią bazę danych statystycznych – księgi pamiątkowe (*Pamiatnaja kniżka Grodnienskoj Gubernii*, Grodno 1871, 1876, 1898 i 1904) oraz pierwszy spis powszechny ludności w Cesarstwie Rosyjskim z 1897 roku obejmujący także gubernię grodzieńską.

Pracę doktorską, opartą na opracowaniach (*Wykazie literatury*) można potraktować jako prawie pełny nośnik informacji bibliograficznej na temat statusu prawnego majątków instrukcyjnych w byłym obwodzie białostockim oraz znaczący zestaw literatury naukowej dla poznania w części procesów związanych z ewolucją prawną tychże w Kraju Północno-Zachodnim w ogóle. Jednocześnie wysokie walory bibliograficzne recenzowanej pracy doktorskiej pozwalają traktować ją jako cenną wskazówkę dla przyszłych badań zarówno z zakresu historii administracji rosyjskiej, poszczególnych obszarów historii prawa, w tym głównie cywilnego i administracyjnego, a nawet doktryn politycznych i prawnych w Cesarstwie Rosyjskim (rozwój idei wolności i doktryny własności prywatnej oraz państwowej, a także ambiwalentne czynniki polityczne i prawne mające wpływ na realizację liberalnych założeń obrotu gospodarczego w nieliberalnym ustroju państwowym).

Z drobnych uwag wymienię tę, która sugerowałaby poszerzenie niektórych fragmentów narracji o wybrane pozycje naukowe, nieuwzględnione w *Bibliografii*. Mam na myśli brak Tomu X, zwłaszcza cz. I. ZPCR, w tym przepisów regulujących prawo własności i jej ograniczenia w tym, własności do takiego rodzaju rzeczy jakimi były nieruchomości, a także publikacji obrazujących założenia doktryny prawa cywilnego, dość dynamicznie rozwijającej się w drugiej połowie XIX wieku na uczelniach rosyjskich wśród pracujących tam przedstawicieli nauk prawnych (Uniwersytet w Kazaniu², Uniwersytet w Sankt Petersburgu³, czy Uniwersytet Noworosyjski w Oddesie⁴).

Dla lepszego zrozumienia istoty prawa własności w Cesarstwie Rosyjskim, konstruowanego na podstawie przepisów rosyjskiego prawa cywilnego obowiązującego równoległe z *Instrukcją*

---

² D. Mejer, *Prawo sobstwiennosti po ruskomu prawu (iz lekcij pokojnago profesora Kaznskago Uniwersiteta D. I. Majera)*, [Sankt Peterburg] 1859.

³ K. Pobiedonoscew, *Kurs graždanskogo prawa. Wotczinnyja prwa*, cz. 1, Sankt Peterburg 1883.

⁴ E. Waśkowski, *Uczebnik graždanskogo prawa. Wieszczoje prawo*, Sankt Peterburg 1896

z dnia 23 lipca 1865 roku, mógłby być przywołany w pracy doktorskiej komentarz do t. X., cz. I. ZPCR pod redakcją Witolda Świąckiego oraz Zygmunta Rymowicza⁵.

Pomimo tych polemicznych sygnałów, jeszcze raz chciałbym podkreślić, iż aparat naukowy w postaci bibliografii, na której opiera się poddana recenzji dysertacja doktorska, spełnia bez wątpienia kryterium rzetelności naukowej.

IV. Strona formalna

Opracowanie przedstawione do recenzji w bardzo dużym stopniu spełnia przesłanki wartościowej pracy naukowej z punktu widzenia formalnego i techniczno-redakcyjnego. Układ treści i przypisów jest spójny, czytelny i pozbawiony poważnych błędów, czy braków. W rozprawie doktorskiej, dość obszernej, nie dostrzegłem błędów literowych, które rzutowałyby na merytorykę wywodu naukowego. Praca została napisana, pomimo skomplikowanej materii historyczno-prawnej, w sposób przystępny dla czytelnika, także nieobcującego na co dzień z instytucjami i normami o charakterze dogmatyczno-prawnym, co należy ocenić jako bardzo pozytywny walor przygotowanego przez Doktoranta opracowania. Zupełnie nielicznymi wyjątkami od tej zasady jest stosowanie konstrukcji językowych do opisu nieistniejących dziedzin/gałęzi prawa (s. 317 – „prawo instrukcyjne”). Drobną wątpliwość dotyczy także sprawy używania nazwy instytucji – Sądu Głównego w Białymstoku – w diagramie obrazującym „etapy wykonywania czynności urzędowych” w sprawach sprzedaży majątków instrukcyjnych po 1865 roku. Czy kwestia ta nie powinna być wyjaśniona w świetle likwidacji obwodu białostockiego i zakończenia działania Sądu Głównego w 1842 roku.

Z racji obowiązku nałożonego na recenzenta, nadmienię, zastrzegając sobie charakter polemiczny następujących uwag, kilka słów o sposobie konstruowania przypisów uwzględniających źródła drukowane w języku rosyjskim. Czy nie byłoby lepiej z punktu widzenia czytelnika nieznającego języka rosyjskiego, aby przypisy lub opisy bibliograficzne pod tabelami przykładowo uwzględnione na ss.: 34, 36-37, 67, 139 obejmujące literaturę przedmiotu, której tytuły podawane są w zapisie cyrylicą, nie zostały poddane transliteracji na alfabet języka łacińskiego. To samo pytanie dotyczy tytułów aktów prawnych podawanych przez Autora w tekście głównym wyłącznie w zapisie cyrylicznym, bez zastosowania choćby kursywy (przykładowo: s. 59), czy też stosowania w przypisach zapisu imion i nazwisk cyrylicą, zamiast zapisu w języku polskim (np. imiona i nazwiska naczelników guberni grodzieńskiej, s. 31).

---

⁵ *Prawo cywilne Ziem Wschodnich: tom X cz. 1 Zводу praw rosyjskich : tekst podług wydania urzędowego z roku 1914 z uwzględnieniem zmian wprowadzonych przez ustawodawcę polskiego oraz ustawy związkowe, tudzież judykatura Sądu Najwyższego i b. Senatu. T. 1, red. W. Świącki, Z. Rymowicz, [Warszawa 1932].*

Czy koniecznym zabiegiem, pomimo istnienia *Wstępu* do pracy doktorskiej było zastosowanie przed każdym z rozdziałów swoistego wprowadzenia (ss. 24, 58-59, 92, 134, 231 i 274), które *nota bene* nie zostały uwzględnione w spisie treści, a tym samym na gruncie li tylko formalnym przez niektórych mogą zostać uznane jako fragmenty pozostające poza pracą doktorską. Może warto ładunek wiedzy zawarty w tych sześciu wstępach zsyntetyzować i w przypadku istnienia planów opublikowania pracy doktorskiej (do czego zachęcam) włączyć go do właściwego *Wstępu*.

Wydaje się, że rodzajem prostego niedopatrzenia jest też błąd, który pojawił się na stronie 65-66. Chodzi o brak wzięcia w cudzysłów fragmentu pochodzącego z jednej z publikacji Jana Szumskiego (*Inwentarz zespołu akt Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie [1581-1882] 1883-1915 [1920-1930]*, Białystok 2012, s. 8-9), zaczynającego się od słów: „Po zatwierdzeniu umowy notarialnej i wpisaniu tej decyzji do rejestru wieczystego...”. W przypadku tego samego przypisu-cytowania na s. 66 pracy doktorskiej zastosowano skrót „J. Szumski, *op. cit.*, s. 9”, co sprawia, że formalnie czytelnik nie jest poinformowany i w praktyce może nie wiedzieć, z której z pięciu pozycji J. Szumskiego (znajdujących się w bibliografii załączonej do opracowania) w tym przypadku skorzystał Doktorant.

V. Strona merytoryczna

Praca przedstawiona do recenzji jest pierwszym (oryginalnym) monograficznym opracowaniem poświęconym zagadnieniom historycznym, prawnym i gospodarczym funkcjonowania majątków instrukcyjnych. Zgadzam się z Panem magistrzem Januszem Danielukiem, iż zawężenie ram terytorialnych tematu pracy, które sprowadza się do ziem byłego obwodu białostockiego, nie wyklucza formułowania równie cennych merytorycznie wniosków ogólniejszych obejmujących *grosso modo* cały obszar Kraju Północno-Zachodniego, a zatem praca doktorska poprzez pryzmat nie tylko obowiązywania w praktyce *Instrukcji* z dnia 23 lipca 1865 roku w trzech powiatach guberni grodzieńskiej (bielski, sokólski, białostocki), ale także pojedynczo scharakteryzowanych majątków instrukcyjnych umożliwia w pewnym stopniu zrozumienie istoty tego aktu prawa administracji rosyjskiej w ogóle w Cesarstwie Rosyjskim.

Docenić trzeba przy tym, iż dzięki wkładowi intelektualnemu Doktoranta, co prawda w szczegółowym ujęciu (historii indywidualnych majątków podlegających normom *Instrukcji*), ale nie mniej przez to wartościowym, można zrozumieć mechanizmy reformy rolnej, obejmującej między innymi parcelację i przymusowe wykupy tego typu gruntów, która została przeprowadzona w Polsce po zakończeniu I wojny światowej. Z kolei nie mniej ważne ustalenia można wysunąć także na temat dyskusji, która toczyła się przez całe niemal dwudziestolecie

międzywojenne w Polsce, poświęconej procesom sądowym o rewindykację własności utraconej w wyniku działalności powstańczej. Ustalenia Doktoranta umożliwiają zrozumienie w pełni argumentów stosowanych po 1918 roku przez polskich prawników, radców Prokuratorii Generalnej Skarbu Państwa, czy też spadkobierców właścicieli, których majątki zostały skonfiskowane⁶.

Praca doktorska, której autorem jest Pan magister Janusz Danieluk, pozwala zatem ujrzeć w szerokim paśmie mechanizmy występujących i różnie nazywanych w literaturze historycznej postaw i strategii politycznych (prawodawstwo antypolskie, program depolonizacji, rusyfikacja, antypolskie bezprawie) władz rządowych szczególnie wobec polskiego ziemiaństwa po powstaniu styczniowym w Kraju Północno-Zachodnim, ale też w jaki sposób władze Rzeczypospolitej Polskiej po zakończeniu I wojny światowej radziły sobie ze skutkami polityki własnościowej, w tym z zagadnieniami rewindykacyjnymi, mającymi związek z „trudnym dziedzictwem” porozbiorowym, na który składały się niegdyś obowiązujące trzy akty prawne: ukaz z 15 marca 1863, *Instrukcja* z 23 lipca 1865 i ukaz z 10 grudnia 1865 roku.

Praca Doktorska, obok zdolności do formułowania wniosków syntetyzujących wiedzę na temat procesów historyczno-prawnych, dowodzi niewątpliwych umiejętności analitycznych Pana magistra Janusza Danieluka. W tym miejscu chciałbym podkreślić, że docenienia wymaga trud podjęty przez Niego w zakresie analizy prawno-językowej, będącej jednocześnie bardzo udaną, usystematyzowaną i szczegółową charakterystyką aktu notarialnego, którego przedmiotem była umowa sprzedaży jednego z majątków instrukcyjnych (Sterpiejki, s. 69-76). Podobnie, odnosząc się bezpośrednio do źródła, w tym przypadku mapy z 1912 roku, obrazującej stosunek procentowy „własności polskiej” do „własności rosyjskiej”, Autor dysertacji doktorskiej wyprowadził logiczny wywód na temat skuteczności rosyjskiej polityki własnościowej.

Niewątpliwe bardzo wysokie walory przygotowanego przez Doktoranta opracowania, nie zwalniają mnie z obowiązku wejścia w polemikę o charakterze akademickim. Z tym, że wymienione w następnych zdaniach argumenty, należy traktować wyłącznie jako sugestie, gdyż wynikają one z indywidualnego poglądu, który przeto nie wyklucza słuszności wniosków i ustaleń naukowych skonstruowanych przez Autora pracy doktorskiej. W moim osobistym przekonaniu zagadnienie majątków instrukcyjnych trzeba by wyjaśniać w nieco szerszym kontekście prawno-historycznym. To znaczy uwzględniającym choćby w bardzo ogólnym

---

⁶ F. Bossowski, *Sprawa majątków skonfiskowanych i sprzedanych za udział w powstaniu*, [w:] *Pamiętnik I (VIII) Zjazdu Prawników Polskich w Wilnie 8–10 VI 1924 r.*, red. A. Parczewski, idem, Wilno 1925; zob. też: A. Suligowski, *Bezprawia i konfiskaty pod rządami rosyjskimi*, Warszawa 1928.

W.T.

przybliżeniu istotę prawa własności. Z lektury tej pracy doktorskiej dowiadujemy się (z czym się zupełnie zgadzam), iż „Instrukcja ograniczała rosyjskim właścicielom prawo własności do zakupionych nieruchomości” (s. 263) albo, że „Majątki stanowiły szczególny rodzaj własności” (s. 115). Czy oba twierdzenia, sprowadzające konstrukcję prawną majątków instrukcyjnych do instrumentu ograniczającego podstawowe prawo rzeczowe jaką była w Cesarstwie Rosyjskim własność, nie byłyby łatwiejsze do zrozumienia, gdyby wykazać najpierw czym owa własność w sensie prawnym co do istoty była, i że zgodnie z art. 420 t. X., cz. I. ZPCR prawem własności było nieograniczone czasowo władztwo nad majątkiem (ruchomym bądź nieruchomym) polegającym na jego posiadaniu, użytkowaniu i co najważniejsze w kontekście tematu dysertacji doktorskiej – rozporządzaniu.

Jeśli bowiem wiemy, przytaczając definicję prawa własności, że jednym z podstawowych atrybutów tegoż prawa rzeczowego była możliwość rozporządzania rzeczą należącą do jej właściciela, to w istocie dopiero wówczas możemy zrozumieć, czym było prawo własności do majątków instrukcyjnych, które takiego atrybutu nie posiadało, bo było szczególnym rodzajem prawa własności, to znaczy przykładem własności niepełnej (ograniczonej). Pojęcie własności niepełnej było zaś pojęciem doktryny prawa cywilnego, nie zaś instytucją wprost wywodzoną z norm t. X., cz. I. ZPCR. Nie zmienia to faktu, iż doktryna ta za niepełne prawo własności uznawała prawo własności, od którego oddzielono oczywiście w ujęciu abstrakcyjnym, przedmiot własności w postaci rozporządzania rzeczą (nieruchomością), która należała – pomimo braku tego atrybutu – do jego właściciela.

W równie osobistym przekonaniu właściwym dla prawno-historycznego, nie zaś *stricte* historycznego spojrzenia, byłoby słusznym, aby wyraźnie uplasować *Instrukcję* zatwierdzoną przez cesarza Aleksandra II, w grupie aktów prawa wewnętrznego administracji publicznej⁷. W konsekwencji zaś, *expressis verbis* w tekście pracy, zaznaczyć, iż normy tego typu aktu prawa wewnętrznego (skierowanego do wewnątrz administracji rosyjskiej; adresowane do organów administracyjnych – min. generał gubernatora wileńskiego, gubernatorów, naczelników powiatów, organów policji, przewodniczących izb dóbr państwowych, przewodniczących izb skarbowych) nie kształtowały w sposób bezpośredni, lecz wyłącznie pośredni (to znaczy *via* decyzje organów administracyjnych) status prawny właścicieli majątków ziemskich. Słowem, *Instrukcja* z 23 lipca 1865 roku jako akt prawa wewnętrznego administracji rosyjskiej nakładała w bezpośredni sposób obowiązki na organy administracyjne, nie była zaś źródłem prawa, na podstawie którego można było kształtować coś w rodzaju –

---

⁷ J. Mielczarek-Mikołajów, *Akty prawa wewnętrznego organów administracji publicznej*, Wrocław 2021.

współcześnie rozumianych - praw podmiotowych przynależnych poddanym cesarza rosyjskiego. W konsekwencji *Instrukcję* należy traktować jako źródło prawa administracyjnego (wewnętrznego), nie zaś jako źródło prawa cywilnego w Cesarstwie Rosyjskim.

VI. Podsumowanie

Praca przedstawiona do recenzji stanowi bez wątpienia przykład oryginalnego, a także rzetelnie i profesjonalnie napisanego dzieła naukowego. Tezy udowodnione przez jej Autora umożliwiają poszerzenie wiedzy z zakresu stanu posiadania kilku warstw społecznych w byłym obwodzie białostockim lub Kraju Północno-Zachodnim. Wnioski płynące z przygotowanej przez Doktoranta dysertacji posłużą z pewnością *pro futuro* w pracach o charakterze porównawczym, mającym na celu zbudowanie naukowej narracji poświęconej polityce tak własnościowej, jak i imperialno-kolonizacyjnej prowadzonej do momentu rozpoczęcia I wojny światowej także przez inne monarchie rozciągające swoje władztwo polityczne nad ziemiami Europy Środkowo-Wschodniej.

Mając powyższe na uwadze należy stwierdzić, że recenzowana praca doktorska Pana magistra Janusza Danieluka odpowiada warunkom określonym w art. 187 ust. 1-2 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (tekst jednolity: Dz. U. z 2022 r. poz. 574 z późn. zm.) oraz stanowi podstawę do wszczęcia dalszych procedur w przewodzie doktorskim. Ponadto, ze względu na wysokie walory merytoryczne dysertacji doktorskiej powstałej w oparciu głównie o rozproszone materiały archiwalne, a także wagę ustaleń opierających się między innymi na metodzie statystycznej (danych ilościowych), wnoszę o wyróżnienie tej dysertacji doktorskiej.

.....
dr hab. Mikołaj Tarkowski, prof. ucz.